

Kazimierz Michałowski nubiolog rodem z Tarnopola

Przypuszczam, że niejeden historyk przyzna się, że pierwszym impulsem do zainteresowania się tą nauką dały mu widziane w dzieciństwie ilustracje w publikacjach o starożytnym Egipcie. Jak tu nie wspomnieć książki czechosłowackiego autora Wojciecha Zamarowskiego „Tropem siedmiu cudów świata” i „Ich wysokość piramidy”! Doczekały się przekładów na wiele języków i wielokrotnie wydawane były w Związku Radzieckim, zdobywając szaloną popularność wśród młodzieży.

PETRO HAWRYŁYSZYN

Naukowe badania historii starożytnego świata są nadzwyczaj prestiżowe, ale mają swoją specyfikę. Pisemne źródła z tego okresu są przeważnie już odkryte i dość wszechstronnie przestudiowane – dlatego trudno powiedzieć tu coś nowego, nie biorąc udziału w pracach archeologicznych w tych miejscach. Prestiż tych prac można wytłumaczyć tym, że żadna narodowa nauka humanistyczna nie może obejść się bez badań w dziedzinie antycznej historii. Ich brak prowadzi do niepełnowartościowego rozwoju historii, filologii, filozofii i nauki jako takiej.

Przez dłuższy czas inicjatywa wprowadzenia do programu studiów na Uniwersytecie Lwowskim dyscypliny historii Wschodu była dziełem entuzjastów i nie znajdowała zrozumienia ogółu profesorów. Pierwszym lwowskim archeologiem, który badał dzieła starożytnego Egiptu był prof. Karol Hadaczek, który uczestniczył w ekspedycjach naukowych ośrodków wiedeńskich. Jednak spośród lwowskiej profesury na karty egiptologii i jej odrębnej dziedziny – nubiologii, na zawsze wpisano imię Kazimierza Michałowskiego (1901–1981).

Urodził się 14 grudnia 1901 roku w Tarnopolu, jego dziadkiem był Emil Michałowski (1850–1919), poseł do Sejmu Krajowego, dyrektor seminarium nauczycielskiego w tym mieście, autor pracy „Seminarium Nauczycielskie Męskie w Tarnopolu 1871–1896: sprawozdanie dyrekcji Seminarium” (1897). W latach 1915–1917 pełnił funkcję burmistrza miasta Tarnopola. Kazimierz po zakończeniu gimnazjum w rodzinnym mieście wstąpił niebawem do wojska, aby wziąć udział w wojnie polsko-bolszewickiej

1920 roku. Następnie studiował na wydziale filozofii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie zachwycił się wykładami wybitnego filozofa Kazimierza Twardowskiego. Wiedzę tu zdobytą pogłębiał na uczelniach Belina, Heidelbergu, Paryża, Rzymu i Aten. Jako student wziął udział w wykopaliskach w Deltach i Tasos, prowadzonych przez École française d'Athènes. W 1926 roku na Uniwersytecie Lwowskim pod kierownictwem prof. Edmunda Bulandy obronił pracę doktorską poświęconą niobidom w sztuce greckiej. O znaczeniu tej pracy świadczy fakt, że po roku została opublikowana po francusku.

W 1931 roku uzyskał habilitację na podstawie rozprawy o portretach hellenistycznych i rzymskich z Delos, wydanej w następnym roku w Paryżu. Zaraz po habilitacji został powołany na Uniwersytet Warszawski, gdzie w 1931 roku zorganizował Katedrę Archeologii Klasycznej, przemianowaną w 1955 roku na Śródziemnomorską, stając się jej kierownikiem aż do odejścia na emeryturę w 1972 roku.

Z jego inicjatywy w 1936 roku polscy archeolodzy z Uniwersytetu Warszawskiego rozpoczęli prace archeologiczne w Edfu w Egipcie, które trwały do 1939 roku. W ekspedycji uczestniczyli archeolodzy Uniwersytetu Warszawskiego i Francuskiego Instytutu Archeologii Wschodu. Były to pierwsze prace, prowadzone przez polskich archeologów na terenach śródziemnomorskich. Prace prowadzono w nekropoliach faraonów i w antycznym mieście z okresu grecko-rzymskiego i bizantyjskiego. Liczba i wartość artystyczna artefaktów, znalezionych podczas pierwszej wyprawy (1936 r.) pozwoliła założyć Galerię sztuki Antycznej w Muzeum Narodowym w Warszawie, otwartą na jesieni 1937 roku.

KAZIMIERZ MICHAŁOWSKI W MUZEUM NARODOWYM W WARSZAWIE, KONIEC LAT 60. XX WIEKU

W czasie kampanii wrześniowej walczył w szeregach 5 Pułku Piechoty Legionów, wypełniając obowiązki oficera informacyjnego. W czasie walk dostał się do niemieckiej niewoli. Przebywał w Oflagu II C Woldenberg, w którym kierował akcją kształceniową dla jeńców, prowadził seminaria i wykłady z egiptologii i archeologii.

Po II wojnie światowej Michałowski aktywnie włączył się w dzieło odbudowy kultury i nauki polskiej. Od 1939 roku był zastępcą dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie, gdzie początkowo zajmował się organizacją Galerii Sztuki Starożytnej, udostępnionej publiczności w 1949 roku, a następnie Galerii Faraonów, otwartej w 1972 roku. Zorganizował wiele wystaw, na których prezentowano zabytki pozyskane z wykopalisk prowadzonych pod jego kierownictwem. W latach 1945–1947 był dziekanem Wydziału

Humanistycznego Uniwersytetu Warszawskiego, później prorektorem tejże uczelni (1947–1948). W Aleksandrii (1957–1958) oraz w Aberdeen (1971) pełnił funkcję profesora wizytującego. W 1956 roku utworzył Zakład Archeologii Śródziemnomorskiej Polskiej Akademii Nauk, w którym sprawował funkcję kierownika.

W 1959 roku doprowadził do otwarcia Stacji Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego w Kairze, którą kierował do końca życia – początkowo przez ponad 20 lat instytucja funkcjonowała z Kairu, następnie, na początku lat 80. ubiegłego wieku, utworzono Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej jako jednostkę Uniwersytetu Warszawskiego, zarządzającą polską strategią prowadzenia badań archeologicznych w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie. Stacja w Kairze funkcjonuje jako instytut naukowy

w ramach Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego. Utworzenie tej placówki Michałowski uważał za swoje największe osiągnięcie.

Był członkiem wielu krajowych i zagranicznych akademii, towarzystw naukowych i instytutów: Accademia Nazionale dei Lincei, British Academy, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig; Prezydium Komitetu Nauk o Kulturze Antycznej Polskiej Akademii Nauk, Komitetu Nauk Orientalistycznych Polskiej Akademii Nauk, Archaeological Institute of America, Deutsches Archäologisches Institut, Institut d'Égyptologie de l'Académie Tchecoslovaque des Sciences, Institut Français d'Archéologie Orientale au Caire; Polskiego Towarzystwa Archeologicznego (przewodniczący 1953–1957 i honorowy członek), Society for Nubian Studies (przewodniczący od roku 1972), Association Internationale des Égyptologues (wiceprzewodniczący Komitetu Honorowego od roku 1976), Association Internationale d'Épigraphie Latine (wiceprzewodniczący), Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (sekretarz generalny 1949–1952), Association Internationale d'Archéologie Classique, Société Archéologique Grecque, Stowarzyszenia Historyków Sztuki; członek École Française d'Athènes. Piastował funkcję przewodniczącego Comité International des Experts pour le Sauvetage des Temples d'Abou Simbel UNESCO (1961–1970), Comité International pour les Musées d'Archéologie et d'Histoire ICOM (1965–1971). Był ekspertem UNESCO pour les Musées et Fouilles Archéologiques d'Algérie (1966) oraz członkiem Comité des Experts de l'UNESCO pour Mohendjo-Daro (1969). Otrzymał tytuł doctor honoris causa uniwersytetów w Strasburgu (1965), Cambridge (1971), Uppsali (1977).

Kazimierz Michałowski aktywnie działał na rzecz popularyzacji archeologii śródziemnomorskiej. Przetłumaczył i udostępnił W. H. Boultona „Wieczność piramid i tragedia Pompei” (1958) oraz szeroko upowszechnił wyniki prac wykopaliskowych prowadzonych w Edfu. Pisał dla „Stolicy”, poruszając zagadnienia starożytności w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie. Wygłaszał liczne wykłady, prowadził seminaria poświęcone starożytności, których społecznym efektem był niezwykły wzrost zainteresowania

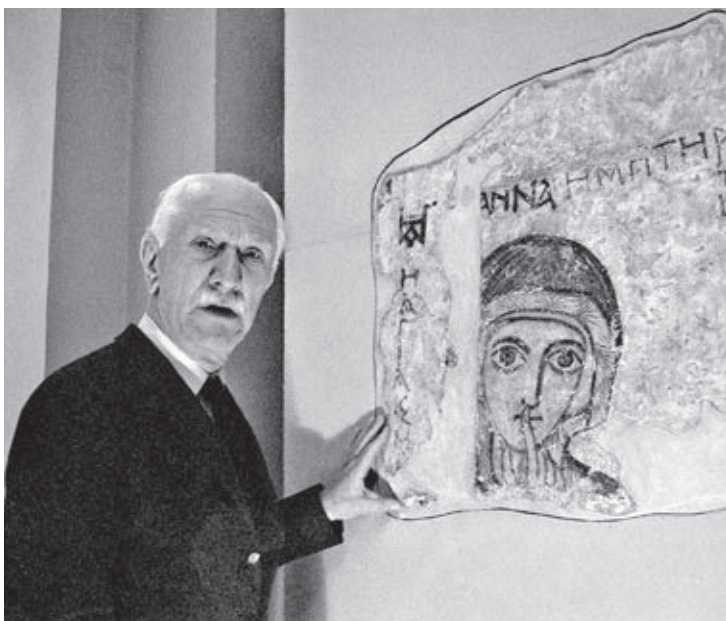
K. MICHAŁOWSKI PODCZAS OGŁĘDZIN ZNALEZISKA W EGIPCIE (1937)

tą dziedziną nauki; w jego publicznym wykładzie w Muzeum Narodowym w Warszawie w 1957 roku o sztuce starożytnego Egiptu uczestniczyło aż 5000 słuchaczy. Był konsultantem przy filmie *Faraon* (1966) w reżyserii Jerzego Kawalerowicza.

Udział polskich archeologów w badaniach w Edfu wzbudził zainteresowanie świata nauki polskimi badaczami i dał możliwość rozpoczęcia kolejnych zagranicznych wykopalisk. Michałowski nawiązał współpracę z archeologami radzieckimi na Krymie. W lipcu 1956 roku grupa polskich archeologów rozpoczęła prace badawcze w Mirmeki, starożytnej kolonii greckiej Mirmekiejon, które prowadzono do 1958 roku. Prace nie były prowadzone wspólnie, jak w przypadku ekspedycji polsko-francuskiej w Edfu. Badacze pracowali w dwóch oddzielnych zespołach, eksplorując dwa odcinki. Polskiej grupie przewodniczył prof. Michałowski, radzieckiej – prof. W. F. Gajdukiewicz z Uniwersytetu Leningradzkiego. Odkryto tłocznię wina z okresu hellenistycznego z pełnym wyposażeniem oraz fragmenty budowli mieszkalnych. Wszystkie zabytki ruchome znalezione przez misję polską zostały przewiezione do Warszawy za zgodą radzieckiego urzędu archeologicznego.

W maju 1959 roku zespół polskich archeologów rozpoczął wykopaliska w Palmyrze; Michałowski kierował ekspedycją do 1969 roku. Prace archeologów skupiały się na dwóch odcinkach. Pierwszym z nich był tzw. obóz Dioklecjana w zachodniej części miasta, w którym eksplorację prowadzono na terenie między Bramą Pretoriańską a Tetrapiylonem, na forum przed tzw. Świątynią Sztandarów i wewnątrz samej świątyni. Przebadano również mury miejskie i odpokano fragment Drogi Pretoriańskiej. Na drugim odcinku, w tzw. Dolinie Grobów, czyli nekropolii palmyreńskiej, odsłonięto grobowiec Zabdy, Alaine oraz Juliusza Aureliusza Hermesa. Wykopalka pozwoliły ustalić rozwój urbanistyczny miasta oraz dokonać datowania odkrytych budowli na podstawie znajdujących się w nich materiałów epigraficznych. Sensacyjnym sukcesem było odkrycie skarbu, na który składała się biżuteria i 27 złotych solidów Fokasa, Herakliusa i Konstansa. Bogactwo i znaczenie odkrytego materiału było tak wielkie, że od 1966 roku zaczęto wydawać w Warszawie „*Studia Palmyreńskie*”, które ukazują się także obecnie (2016). Polscy archeolodzy stali się ekspertami od badań starożytnej Palmyry, badania CAŚ UW trwają tu do dziś (obecnie zawieszono z powodu wojny w Syrii).

Polskie wykopaliska w Aleksandrii rozpoczęły się w 1960 roku i trwają do dziś. Polscy archeolodzy byli pierwszą zagraniczną ekspedycją, której udało się otrzymać pozwolenie na prowadzenie badań w Aleksandrii.

K. MICHAŁOWSKI PODCZAS OGŁĘDZIN OBRAZU Z FARAS

Grupy włoskich, angielskich i niemieckich naukowców pracowały na zlecenie i pod firmą Muzeum Grecko-Rzymskiego w Aleksandrii. Prace na tym terenie są utrudnione, ponieważ w latach 40. XVIII wieku Mohammed Ali nakazał w tym miejscu budowę miasta. Relikty przeszłości pozostają pod nowożytną zabudową. Prace koncentrowały się na terenie Kom el-Dikka. Odkryto tam monumentalne łaźnie rzymskie z licznymi basenami i cysternami oraz willę rzymską. Polscy archeolodzy odsłanili także pierwszy odnaleziony na terenie Egiptu teatr. Odkrycie to było tak sensacyjne, że prof. Michałowski uzyskał dodatkowe wsparcie finansowe od zarządu miasta na kontynuowanie prac. Starożytny teatr odsłonięto w całości i dokonano jego rekonstrukcji. Dziś stanowi on jedną z najważniejszych atrakcji Aleksandrii i służy do wystawiania widowisk. W ten sposób udało się zachować starożytną budowlę we współczesnej zabudowie. Na terenie Kom el-Dikka polscy archeolodzy przebadali również dwie arabskie nekropolie.

Prace w Deir el-Bahari rozpoczęto w 1961 roku na prośbę egipskiego ministra kultury, któremu zależało na odbudowie świątyni królowej Hatszepsut. Od 1968 roku grupie archeologów z Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej UW towarzyszyli inżynierowie z Państwowego Przedsiębiorstwa Pracowni Konserwacji Zabytków (PKZ), wykonując prace budowlano-rekonstrukcyjne tejże świątyni. Podczas prac związanych z tym zleceniem prof. Michałowski dokonał odkrycia nieznanego dotąd świątyni grobowej Totemesa III (już podczas pierwszej kampanii), co spowodowało przesunięcie większości badań na ten teren. Świątynia ta okazała się wyjątkowa ze względu na położenie i plan, który różnił się od pozostałych budynków sakralnych okresu Nowego Państwa. Polskie prace archeologiczne i konserwatorskie trwają do dziś.

Faras, starożytne Pachoras, było stolicą północnego królestwa Nubii. W latach 1961–1964 przeprowadzono tu wykopaliska ratunkowe pod kierownictwem prof. Michałowskiego.

Badania te były częścią większego projektu, tzw. Kampanii Nubijskiej, prowadzonej pod patronatem UNESCO, której celem było ratowanie zabytków przed zalaniem wodami Nilu, w związku z budową Wysokiej Tamy Asuańskiej. Odkryto wówczas ruiny średniowiecznej katedry biskupów Pachoras, a wraz z nimi malowidła o tematyce religijnej datowane od VII do XIV wieku. Zespół tak zwanych „fresków z Faras” (w rzeczywistości nie są to freski, lecz malowidła wykonane farbą temperową na suchym tynku mułowym) liczący ponad 150 malowideł, okazał się jednym z największych i najciekawszych odkryć Kampanii Nubijskiej. 67 malowideł i część kamiennej dekoracji architektonicznej katedry, a także innych kościołów i budowli w Faras, epitafia lokalnych biskupów i kapłanów oraz miejscowe wyroby rzemieślnicze, w tym malowane naczynia ceramiczne znajdują się w Galerii Faras im. Profesora Kazimierza Michałowskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie. Pozostałe zabytki odkryte w Faras znajdują się w Muzeum Narodowym Sudanu w Chartumie.

Prof. Michałowski rozpoczął wykopaliska w Dongolii

w 1964 roku; od 1966 kierował nimi Stefan Jakobielski. W Starej Dongoli rezydowali królowie połączonych królestw Nubii od VIII do początku XIV wieku. Już pierwsze tygodnie prac wydobyły na światło dzienne centralną nawę kościoła z zachowanymi in situ kolumnami. Odkrycie to przeszło do literatury pod nazwą „kościół z kolumnami”. Znalezione w nim inskrypcje nagrobne pozwalały datować go na 2. połowę VIII wieku. Kapitele odsłonięte w tej sakralnej budowlie pod względem stylistycznym są podobne do odkrytych w katedrze w Faras. Dodatkowo pod „kościołem z kolumnami” natrafiono na starsze fundamenty budowli sakralnej. Przeprowadzono również eksplorację drugiego budynku założonego na planie krzyża oraz meczetu, który okazał się wzniesiony na dawnym pałacu królewskim, a nie (jak dotąd sądzono), na świątyni chrześcijańskiej. Polscy archeolodzy odkryli również baptysterium. Od 1966 roku polska ekspedycja prowadziła równocześnie wykopaliska prahistoryczne w okolicach wioski Gaddar.

W Abu Simbel prof. Michałowski nie prowadził wykopalisk, ale wraz z zespołem polskich archeologów brał udział w akcji ochrony świątyni skalnych Ramzesa II, którym groziło zalanie przez wody Jeziora Namera. W projekcie uczestniczyli również archeolodzy zagraniczni, m.in. włoscy i francuscy. Jednym z pomysłów na ocalenie świątyni było ich przeniesienie w bezpieczniejsze miejsce, innym – pozostawienie ich własnemu losowi. UNESCO powołało specjalną komisję w tej sprawie, w skład której wchodził generalny dyrektor UNESCO, przewodniczący komitetu doradczego oraz trzech ekspertów – archeologów, wśród nich prof. Michałowski. Poparli oni projekt szwedzko-egipski, który przewidywał pocięcie świątyni na duże bloki o wadze do 30 ton, przeniesienie ich w nowe otoczenie i rekonstrukcję. Prof.

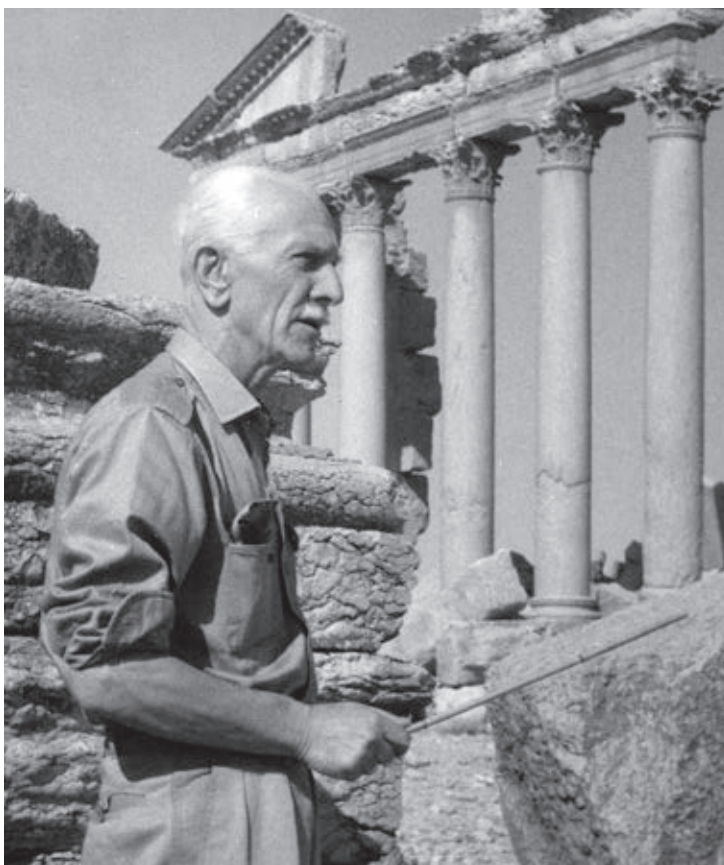
Michałowski został przewodniczącym 7-osobowego międzynarodowego komitetu ekspertów, który nadzorował prace przenoszenia świątyni Ramzesa II. Trwały one 10 lat i zakończyły się sukcesem.

W czerwcu 1965 roku polska ekspedycja archeologiczna Uniwersytetu Warszawskiego pod kierownictwem prof. Michałowskiego rozpoczęła wykopaliska w Nea Pafos na Cyprze. Nowe Pafos zostało założone pod koniec IV wieku p.n.e. jako port dla greckich pielgrzymów, przybywających tu, by oddać hołd Afrodycie. Już podczas pierwszych dni prac w południowo-zachodniej części Pafos odkryto marmurowe rzeźby Asklepiosa oraz czczonej w mieście Artemidy. Odkryto także monety z wizerunkiem Aleksandra Wielkiego, co potwierdziło datę założenia miasta. Odsłonięto zabudowę miejską z okresu hellenistycznego z zachowanymi malowidłami wykonanymi w tzw. I stylu pompejańskim oraz pałac prokonsula rzymskiego z prywatnymi łaźniami. W tym budynku natrafiono na mozaikę przedstawiającą Tezeusza walczącego z Minotaurom w labiryncie, którym przygląda się Ariadna i kobieta symbolizująca Kretę – najpiękniejsza dekoracja tego typu na obszarze całego Śródziemnomorza. Polskie wykopaliska wykazały, że Nea Pafos było centralnym ośrodkiem politycznym wyspy. Prace zapoczątkowane przez prof. Michałowskiego są kontynuowane przez Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej im. Kazimierza Michałowskiego.

Po II wojnie światowej Michałowski poślubił Krystynę Baniewicz, córkę inżyniera Tadeusza Baniewicza, jednego z założycieli Podkowy Leśnej. Krystyna Michałowska włączyła się w działalność męża – w późniejszych latach w willi Baniewiczów w Podkowie Leśnej mieściła się Pracownia Archeologii Śródziemnomorskiej PAN. Grób prof. Michałowskiego znajduje się na cmentarzu w pobliskim Brwinowie.

Odkrycia profesora Uniwersytetu Lwowskiego miały wybitne znaczenie międzynarodowe. Kazimierz Michałowski ustanowił czas krystalizacji sakralnego kanonu architektonicznego w Egipcie i stał się założycielem nubilogii, rozdziału egiptologii. Za jego najważniejsze odkrycie uważa się odkopanie zasypanych piaskiem koptyjskiej wczesnochrześcijańskiej świątyni z malowidłami, pałacu i nekropolii biskupów w nubijskim Faros oraz odkrycie ruin świątyni Tutmosa III w Deir el-Bahari z XV w. p.n.e.

* Nubiologia zwana inaczej archeologią Sudanu – nauka będąca częścią archeologii zajmująca się kulturą materialną oraz dziejami Nubii. Twórcą terminu był Kazimierz Michałowski (1901–1981). Nubiologia jest nauką interdyscyplinarną dotyczącą szeroko pojętych dziejów i kultury Nubii, Etiopii i Koptów.

MICHAŁOWSKI NA WYKOPALISKACH ARCHEOLOGICZNYCH